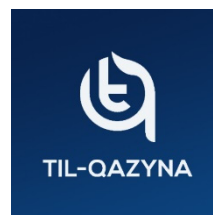

Қазақстан Республикасының
тәуелсіздігіне 30 жыл толуына арналған
**«ҰЛЫ ДАЛА ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ:
ТІЛ ЖӘНЕ ТӘУЕЛСІЗДІК»**

атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік
онлайн конференцияның

МАТЕРИАЛДАРЫ

Қазақстан Республикасының тәуелсіздігіне
30 жыл толуына арналған
«ҰЛЫ ДАЛА ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ:
ТІЛ ЖӘНЕ ТӘУЕЛСІЗДІК» атты
халықаралық ғылыми-тәжірибелік
онлайн конференцияның
МАТЕРИАЛДАРЫ

Пайдаланылған еңбектер:

1. Назарбаев Н. Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан. – Астана, 2007
2. Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. Алматы: Ана тілі, 1992
3. Байтұрсынұлы А. Әдебиет танытқыш. -Ташкент, 1926. – 17-б.
4. Қазақ тілі. Энциклопедия. – Алматы, 1998. – 509-б.
5. Байтұрсынұлы А. Бес томдық шығармалар жинағы. – IV т. – Алматы: Алаш, 2006. – 200-б.

Иманқұлова С.

филология ғылымдарының кандидаты,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ аға оқытушысы

ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ВИРТУАЛДЫ КЕҢІСТІГІН ҚҰРУ ИДЕЯСЫ

Қазіргі қоғамда қазақ тілін барлық салада белсенді пайдалана отырып дамыту – тіл маманының ғана емес, қоғамның да жедел шешуге тиіс міндеттерінің өзектісі. Себебі қоғамдағы барлық саланың ішіндегі ең маңыздысы тіл екенін ғалымдар әлдеқашан дәлелдеген. Мемлекетті құрушы ұлт болатыны сияқты, оның мемлекеттік тілі де – сол ұлттың басын біріктіруші негізгі құрал, ұлттық құндылықтарымызды айқындайтын басты белгі болып табылады. Сонымен қатар қазақ тілі – білім, ғылымның қуатты құралы. Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың халыққа жолдауында: «Мен қоғамда «Қазақ елінің ұлттық идеясы қандай болуы керек?» деген сауал жиі талқыға түсетінін көріп жүрмін. Біз үшін болашағымызға бағдар ететін, ұлтты ұйыстырып, ұлы мақсаттарға жетелейтін идея бар. Ол – Мәңгілік ел идеясы» [1], – деп айтылғандай, ұлттық танымды айқындайтын, ұлттық болмысты бейнелейтін жаңа идеяларға, соның ішінде тілді меңгерудің оңтайлы тәсілдерін айқындауға көмектесетін, шынайы мотивациялық механизмдерге жол ашатын ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу – қазіргі тіл мамандарының маңызды міндеттерінің бірі.

Әлемнің дамыған 30 елінің қатарына қосылуға ұмтылыс жасау үшін заманауи ақпарат ғасырының «мүмкіндіктер көзін» пайдалана білудің бірден бір жолы – географиялық шегараны болдырмайтын, дүниенің төрт бұрышынан да қазақ тілін үйренуге жол ашатын, кез келген адам үшін тәулік бойы қолжетімді **қазақ тілінің виртуалды мектебін құру**. Қазіргі ақпараттар қарқыны аса жылдам дамыған ғасырда ерекше басымдыққа ие болып отырған интернет-сайттар арқылы тілді оқып-үйренудің шексіз мүмкіндігін көрсету – мемлекеттік тілдің қарыштап дамуына зор үлес қосатынына сенім мол. Сондықтан бұл идеяны – қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде үйретудің сапасын жақсарту үшін жаңғыру серпілісін жасайтын ауқымды жұмыстардың маңыздысы деп санаймыз.

Идеяның негізгі мақсаты – виртуалды сайт арқылы мемлекеттік тіл – қазақ тілін меңгерудің жаңа тетіктерін айқындай отырып, Қазақстан Республикасының азаматтары мен Қазақстан аумағынан тыс жерде мекен етіп жатқан қазақ диаспорасының ана тілінен қол үзіп қалмай, тарихи тамырынан нәр алуына дәнекер болу және қазақ тіліне қызығушылық танытатын шетелдіктердің тіл үйренуге деген сұраныстарын қанағаттандыру. Тіл мамандарын виртуалды сайт арқылы бір арнаға жұмылдыра отырып, тілді меңгерудің заманауи технологияларын сарапқа салатын, бағыт-бағдар беретін алаңға айналдыру. Сондай-ақ қазақ тілінің 2025 жылға қарай қоғам өмірінің барлық саласында қолданылуы үшін мемлекеттік тілді меңгерген кәсіби маман имиджін қалыптастыру, озық технологиялар арқылы қоғамдық санада мемлекеттік тілді, қазақ тілін білушілердің артықшылықтарын мықтап орнықтыру міндеттері іске асырылады, қашықтықтан тілді меңгерудің шексіз мүмкіндігін жүзеге асыру көзделеді. Сөйтіп, Қазақстан Республикасы мемлекеттік тілін оқып-үйренуге кеңінен жол ашылады.

Соңғы он жыл ішінде қазақ тілін дамытуға арналған бағдарламалар, мультимедиалық кешендер, оқулықтар мен оқу құралдары, телебағдарламалар да шығып жатыр. Бірақ сол

құралдардың барлығы 17 млн-ға жуық тұрғыны бар халқымыз үшін аздық етеді, жалпы халыққа қолжетімді емес. Сондай-ақ тілдің барлық мәселесі аталған сайттарда шешімін тауып жатыр деп айта алмаймыз. Басқа тілдермен (әрине, ол елімізде белсенді қоланысқа ие – ағылшын мен орыс тілі) салыстырғанда, қазақ тілі үшін бұл материалдар «шөлге тамған тамшыдай». Мысалы, көршіміз Ресейде орыс тілін дамытуға арналған көптеген сайттар бар. Ол сайттарды қолдана отырып, сол арқылы орыс тілін дамытуға үлес қосып жатқанымызды да білмей қаламыз. Ал ағылшын тілін дамытуға әлемнің көптеген елдері атсалысып жатыр десек, артық айтқандық емес. Ағылшын тіліндегі тек тілді меңгертуге арналған сайттардың көптігінен көз сүрінеді. Деңгейлеп, саралап оқытуға арналған жеке, сөйлеу әрекетінің: тыңдалым, оқылым, жазылым, айтылым бөліктеріне арналған жеке, онлайн-сөздіктерге арналған жеке сайттары бар [2].

Ал қазақ тілін дамытуға, қолданыс аясын кеңейтуге арналған интернет-ресурстар олармен салыстыруға тұрмайды. Міне, осындай олқылықтардың орнын толтыру, мемлекеттік тілді меңгерген азаматтардың үлес салмағын, тіл мамандарының сапасын арттыруға жағдай жасау үшін төмендегідей міндеттерге жету көзделеді:

1. Филологиялық зерттеулердің ғылыми-инновациялық орталығын құру. Онда тілдік зерттеулердің екі бағыты да қатар жүреді: а) тілді басқа ғылым салаларымен (психология, мәдениеттану, әлеуметтану, когнитология, логика, философия, елтану, тарих) байланысты зерттеу; ә) тілдің құрылымдық жүйесін тереңірек және ұлттық тілдің табиғатын толық ашып көрсету мақсатында өз заңдылықтары тұрғысынан қарастыру. Тілді құрылымдық және математикалық талдау әдісі, дескриптивті және генеративті лингвистика, тілді сипаттаудың «мағынадан тұлғаға» әдісі, талдаудың дистрибутивті және компонентті әдісі, функционалды грамматика, прагматикалық әдіс және т.б.әдістемелері арқылы жан-жақты талдай отырып зерттеу.

2. Қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде қолданудың дәстүрлі әдіс-тәсілдері мен озық технологиялармен сабақтастыра отырып жүргізу басты нысанға алынады. Қазақ тілін меңгерудің сара жолын қалыптастырып кеткен ұлт зиялыларының: Ахмет Байтұрсынұлы, Халел Досмұхамедұлы, Міржақып Дулатов, Телжан Шонанұлы, Елдес Омарұлы, Жүсіпбек Аймауытов, Мағжан Жұмабаев, Қошке Кемеңгерұлы, Мұхтар Әуезов, Ғ. Мүсіреповтің және т.б. өміршең дәстүрлерін ғылыми ізденіске айналдыра отырып, тілдің әлеуметтік мәнін, ұлт өркендеуіндегі орнын әлемдік тәжірибемен сабақтастыру қолға алынады.

3. Қазақ тілін меңгерту ортасын анықтап алу:

- қазақ тілін ана тілінде меңгерту;
- қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде оқыту;
- қазақ тілін шетелдік диаспораға үйрету тетіктері.

Қазіргі тіл үйрету практикасында тілдік орта маңызды рөл атқарады. Бірінші кезекте *кімге?/неге?/не үшін?* деген сұрақтардың басын ашып алу қажеттілігі туындайды. Қазақ тілін ана тілінде меңгерту, мемлекеттік тіл ретінде оқыту, шет тілі ретінде үйретудің өзара ерекшеліктері, мақсат-міндеттері болады.

4. Қазақ тілін оқытатын мамандар арасында сауалнама жүргізіп, сұраныстарына жауап беретін іс-шараларды анықтап алу. Тілді зерттеп жүрген теоретик болсын, оқытып жүрген практик болсын, сол «қазанда қайнап жүрген» мамандар арасында сауалнама жүргізіп, нәтижесіне қарап бағдар жасау.

5. Қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде меңгертуге қажетті деңгейлік лексикалық минимумын анықтап алу. Осы уақыт ішінде қазақ тілін екінші тіл ретінде оқытудың бір ғана лексикалық минимумы жарық көрді. Ол – «Қазтест» жобасы бойынша профессор З. Күзекованың жетекшілігімен дайындалған тілді меңгерудің деңгейлік тақырыптық лексикалық минимумы. Виртуалды сайт ашылып жатса, аталған лексикалық минимумдар сайтқа салынып, жаңарып отырады.

6. Тілді меңгерудің сапасын жақсарту, түрлі әдіс-тәсілдерді саралау үшін мастер-класс, онлайн семинар, вебинарлар өткізу, яғни тәжірибе алмасу алаңына айналдыру.

Сонымен, бұл идея (ұсыныс деуге де болады) негізінде филолог-мамандар мен тілді меңгерушілерге ортақ веб-сайт ашылады. Түрлі өнім түрлері: электронды ғылыми еңбектер, бейнематериалдар, электронды оқу құралдары, сөздіктер, мәтіндер мұрағаты, шетелдік іс-тәжірибелер, мақалалар жинағы, тілді оқытудың озық технологиялары, тәжірибе алмасу бөлімі және т.б. контенттер орналастырылады.

Елбасы айтқандай: «ұлттық білім берудің барлық буынының сапасын жақсартуда бізді ауқымды жұмыс күтіп тұр» [1]. Ол үшін осындай идеяны жүзеге асыруға қолдау көрсетіліп қаржы бөлінсе, тіл мамандары жұмылып жұмыс істеуге дайын. Аталған ұсыныс «Мәңгілік Ел – Мәңгілік тіл» идеясын жүзеге асыруға үлкен септігін тигізеді деген сенімдеміз.

Пайдаланылған еңбектер:

1. Қазақстан жолы-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. – Астана, 2014.
2. Кожеева Н. Классификация интернет-ресурсов для преподавания английского языка // <http://nsportal.ru/obshcheobrazovatel'naya-tematika>

Әлімтаева Л.

филология ғылымдарының кандидаты,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ аға оқытушысы

Төлеу Ж.

Д. Қонаев атындағы орта мектептің мұғалімі

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ «СӘН» ҰҒЫМЫ

Кез келген тілдегі белгілі бір ұғымды сол халықтың тілі мен мәдениеті және мәдениет пен этнос байланысынан тыс қарастыру мүмкін емес. Осы орайда қазақ тіліндегі «сән» ұғымының этномәдени және лингвомәдени ерекшеліктерін анықтауда алдымен ұлттың таным-түсінігі, әлемді қабылдау көрінісіне зер салған жөн. Ұлттық таным – мәдениет арқылы қалыптасады. Ал, ғасырлар бойы мәдениет арқылы қалыптасқан ұлттық танымның көрсеткіші халықтың тілі арқылы көрініс табады.

«Сән» ұғымы қазақы танымда қандай мағына береді? «Сән» дегеніміз не?

СӘН зат. 1. *Әдемі, жарасымды, өң беріп, жайнатып жіберетін көрік, ұнасым, келісім, жарасым.* Сәлімдердің оқитын класына кіргенде Ақық әжей кең, жарық бөлменің ішкі *сәніне* сүйсіне қарады (Н.Ғабдуллин, Сар. жапырақ). Сапырған сарыжайлауда сары қымыз, Сауға *сән*, ауыруға дәрі қымыз. Салтанат сауық құрып сайрандайық, Сөнгенше бұл өмірден жарығымыз (Қара өлең). Алтын кемер – белге *сән*, асыл жиһаз – елге *сән* (Мақал) 2. *Қоғамдық ортада белгілі бір кезеңдегі әдеміліктің көрінісі ретінде қалыптасқан дағды мен талғамның жиынтығы.* Түсі Абайға ұқсаған, *сәнмен* киінген ақсұр сұлу келіншек жастықтар әкеп қойды (М.Әуезов, Абай жолы). Ауыл бозбалаларының жаздыгүні қисық жаға көйлектің сыртынан шашақты сарғыш жібек белбеу буынып жүруі *сән* болатын ол кезде (Б.Соқбақпаев, Балалық.). Бұл етікті өте жұмсақ былғарыдан әшекейлеп тігілетіндіктен шығыс әйелдері *сәнге* киетін (С.Бегалин, Шоқан асу.). Торықпа, құрдасым-ау, жасың жетпей, Қорықпа бір жігітке ғасыр көптей. Ақ шашты серіге *сән* мода дейді. Мойыма жүректегі асыр кетпей (Қ.Салықов, Жезкиік). 3. *Әдемілік, көркемдік, сәулеттілік.* Бозбалалық – Қыз қарадық, Қалжың, әзіл сөйлестік. Ат жараттық, *сән* тараттық. Әуейілік, күйлестік (Абай, Тол. жин.). 4. өнер. <франц. mode> *Киімге, үй жасауына және т.б. қатысты белгілі бір ортада, белгілі бір уақыт кезеңінде қайсібір талғамның үстем болуы. Сән* киім кию, үй жасауы стилімен ғана шектелмей, өмірдің өнер, әдебиет, техникалық өндіріс секілді көптеген салаларын қамтып, ауқымы анағұрлым кеңейтетін жағдайлар жиі болады (Қаз. тілі термин. Педагогика.). *Сән* тұлғаның белгілі бір топқа ену әдісі, осы арқылы ол әсіресе, жастар топтың қарекетіне жедел ортақтасады (Қаз. тілі термин. Педагогика.). 5. ауыс. *Биік, мән, зор мағына, ерекше қадір-*

МАЗМҰНЫ

1. ТӘУЕЛСІЗДІК, ҰЛТТЫҚ ТАНЫМ, ҰЛТТЫҚ КОД, 1

<i>Сағындықұлы Б., Құнанбай А.</i> Тіл тарихының архетиптік құрылымын реконструкциялау бағыттары мен сөз төркінін ашудағы әдіс-тәсілдер -----	3
<i>Манкеева Ж.</i> Ұлы Дала құндылығының тілдік бейнесі -----	9
<i>Әбжанов Х.</i> Ұлттық тарих және ана тілі: ықпалдастығы мен коды -----	11
<i>Ісімақова А.</i> Түркология мен қазақ тілтану ғылымының реформаторы: қазіргі дискурс -----	16
<i>Смағұлова Г.</i> Тәуелсіз Қазақстан кеңістігіндегі мемлекеттік тіл-----	21
<i>Салқынбай А.</i> Ұлттық кодтағы таным мен тағылым-----	27
<i>Тымболова А.</i> Ұлы дала құндылықтарындағы тіл мен діл -----	32
<i>Әбділәшімұлы Д.</i> Ақбалық ханым туралы жазылған Ғаббас сұлтанның хаты -----	37
<i>Әбдуәлиұлы Б.</i> Рухани жаңғыру және діни таным сабақтастығы -----	41
<i>Жұбай О.</i> Қазақ тіліндегі дыбыстар тіркесімі және кірме сөздерді игерудегі ұстанымдар -----	45
<i>Рамазанова Ш., Айсултанова Қ., Саякова Б.</i> Қазақ тіліне басымдық берілуі керек! -----	54
<i>Иманқұлова С.</i> Қазақ тілінің виртуалды кеңістігін құру идеясы -----	57
<i>Әлімтаева Л., Төлеу Ж.</i> Қазақ тіліндегі «сән» ұғымы -----	59
<i>Ерхожина Ш.</i> Қазақстандағы ғылым мен білім беру тоғысындағы идеялар-----	69
<i>Әлімтаева Л., Қадыржанова Ж.</i> Эксплицитті, имплицитті мәннің коммуникативті және прагматикалық сипаты -----	72
<i>Аширова А.</i> Мемлекеттік тіліміз – ұлтымыздың күретамыры -----	77
<i>Өтемісова Г.</i> Көнерген аталымдарды жаңғырту – қазақ терминқорын молайтудың бір көзі -----	81
<i>Аитова Н.</i> Тілдегі модельдер және қазақы/түркілік сөзтаным -----	85